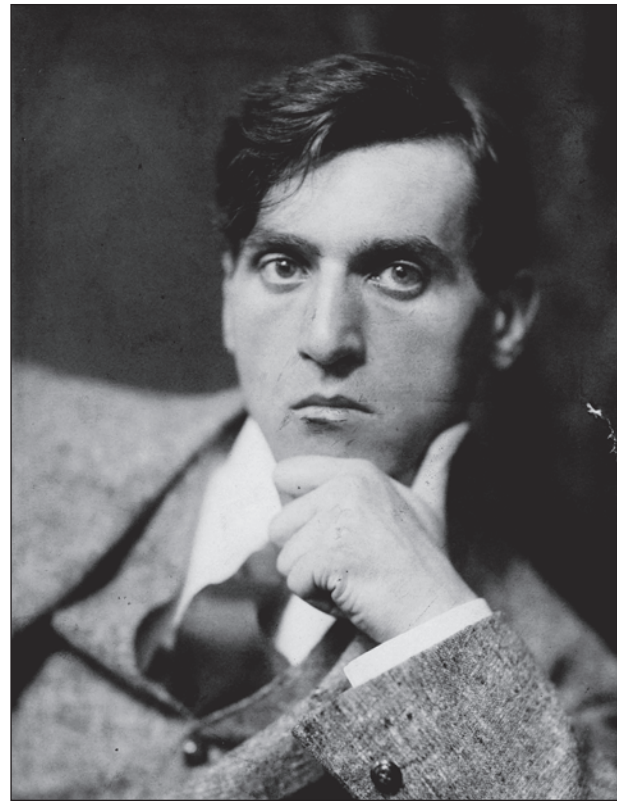

Rockenbauer Zoltán

A hetedik te magad légy!

Márffy Ödön titka és a Nyolcak

1938. május 5-én illusztris aláírónévsor kíséretében memorandumot tett közzé a *Pesti Napló*, a *Magyar Hírlap* valamint a *Népszava*. Az 59 aláíró – köztük Bartók Béla, Bárczy István, Bernáth Aurél, Csók István, Ferenczy Noémi, Féja Géza, Kernstok Károly, Kmetty János, Kodály Zoltán, Márffy Ödön, Móricz Zsigmond, Remenyik Zsigmond, Somlai Artúr, Tersánszky Józsi Jenő, Vaszary János, Vikár Béla, Vilt Tibor, Zilahy Lajos – az Országgyűlés elé beterveztett XV. törvénycikk: *A társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról* – amit csak „első zsidótörvény” néven szokás emlegetni – elfogadása ellen protestált, mint tudjuk, hiába. A kiáltvány az aláírók körét és a tiltakozás célját ekként fogalmazta meg: „Mi, magyar írók, művészek és a tudomány munkásai, különféle világnézetek és pártállások szószólói, különféle társadalmi rétegek szülöttei és tagjai, akik a legkülönbözőbb hivatásokban és munkakörben dolgoznak, akik valamennyien az évezredek magyar művelődés megtartásának és gyarapításának rendeltetését vettük örökbe, mi, akik valamennyien keresztény családok leszármazottai vagyunk, az emberi becsületérzés és az igaz kereszténység, a józanság és hazafiasság magától értetődő egységével és szilárdságával emeljük fel szavunkat az állampolgári jogegyenlőség elvéért, melyet az úgynevezett »társadalmi egyensúly hatályosabb biztosításáról szóló törvényjavaslat« megvalósulása esetén törölne a magyar alkotmányból. [...] Ez a javaslat még a zsidóságot sem alázza meg annyira, mint amennyire megsérti a keresztény középosztály fiait, amikor azt feltételezi róluk, hogy – az állampolgári jogegyenlőség megszentelt alapelveinek semmibe vételével – jogfosztástól, megszegényítő gyámkodástól, kényszeralkalmazástól várják megélhetésük biztosítását. S felteszi róluk azt az erkölcsi eltévlyedést, hogy polgártársaik egy részének vallása miatt való megbélyegzése, polgári jogai teljességéből való kiforgatása árán akarnak érvényesülni és boldogulni. [...] Minket keresztény hitünk, hazafias meggyőződésünk, az ország európai hiteléhez és nemzeti füg-

Márffy Ödön. 1910.
Székely Aladár fényképe

getlenségünkhöz való ragaszkodásunk készítet arra, hogy soha ne tágítsunk az állampolgári jogegyenlőség elvétől, melyet történelmünk legszebb korszakában, az európai magyarság legnagyobb elméi vívtak ki. Minden erejére szüksége van a mai válságos történelmi időkben a magyarságnak. [...]”¹

Márffy Ödön, a Képzőművészek Új Társaságának immáron tíz éve regnáló elnöke elengedhetetlennek tartotta, hogy a tekintélye teljes súlyával azok mellé álljon, akiket éppen jogfosztani akarnak, azaz felemelje szavát tágabban a magyar zsidóság, szűkebben a KUT-hoz tartozó zsidó művésztársai

234	1848.	1890.	Johanna	leány	leány								
235	1848.	1890.	Johanna	leány	leány								

Kereszteltek anyakönyve, Szentistvánvárosi Plébániatemplom (Scheiber Johanna a 235. sorban),
Magyar Nemzeti Levéltár, digitalizált állomány

252	1876. júl. 19.	1890. máj. 27.	Orkán	fiú	leány								
253	1878. nov. 30.	1890. máj. 27.	Ödön	fiú	leány								
254	1882. febr. 22.	1890. máj. 27.	Levi	fiú	leány								
255	1884. aug. 8.	1890. máj. 27.	Károly	fiú	leány								
256	1886. aug. 12.	1890. máj. 27.	Helmi	fiú	leány								
257	1889. sept. 5.	1890. máj. 27.	Tanna	leány	leány								

Kereszteltek anyakönyve, Szentistvánvárosi Plébániatemplom (A Márffy gyerekek a 252–257. sorban),
Magyar Nemzeti Levéltár, digitalizált állomány

érdekében. Fiatal kora óta, fővárosi hivatalnoki múltjából következően, jó kapcsolatot ápolt a politikai körök egy részével, amit szükség esetén ki is használt, hogy bajba jutott ismerőseit segítse. Így 1919 őszén kalandos módon kimenekítette a fogásból a forradalmi események alatt aktív szerepet vállaló Kernstok Károlyt és Berény Róbertet,² majd 1920-ban minden követ megmozgatott Bölöni György felesége, Itóka szabadon bocsátása érdekében is.³ Márffy fellépése nem volt minden kockázat nélkül való, mert őt magát is mint „kommunista művészt” három évre eltiltották a kiállításától.

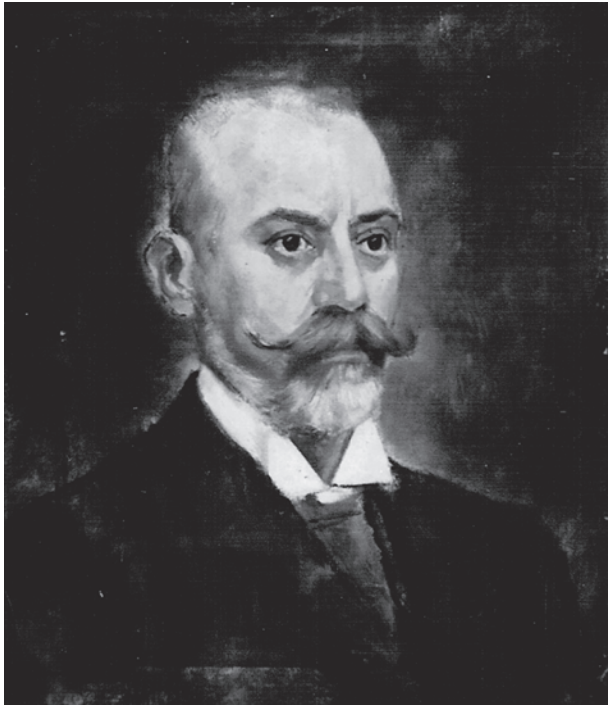
CSALÁDI HÁTTÉR

Talán a nevében lévő „kétefipiszilon” adott az egyébként inkább óvatosnak ismert Márffynak kellő magabiztosságot az efféle akciókhoz? Nem tudjuk pontosan. Származását illetőleg mintha kortársai sem lettek volna kellően tájékozottak. Fiatalkori barátja, Bálint Lajos – író, kritikus, a Thália Társaság egyik megalapítója és titkára, később a Nemzeti Színház titkára, az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület egyik megszervezője és művészeti vezetője –, akivel 1906 és 1908 között oly’ sok estét töltött együtt a Baross kávéház

„balszélfogó” törzsasztalánál, például így emlékezett:

„Márffy egy régebbi életrajzában olvastam, hogy »úri« családból származott. Lehetséges, hogy így volt. De a két világháború között az ilyenfajta »ffy«-re végződő nevek mögé famíliákat képzeltek. Bizonyos azonban, hogy a festő családja nem tartozott azok közé, akik fiaikat különösképpen támogathatják. Legkevésbé azt, aki olyan pályán indul, mint a piktúra. Testvérei közül kettőt ismertem közelebbről. Az egyik Márffy Oszkár, középiskolai tanári doktorátussal olasz fordítóként tevékenykedett. Később végleg át is telepedett Olaszországba. A másik, Márffy Károly, a színházi életben keresett helyet. Elsőbben egy ideig a Thália Társaság szervező titkára volt, majd hangversenyirodát alapított, pályája végén pedig mint színháztörténész talált feladatokat. Csak azért említem ezt a két testvért, mert amennyire a körülményeiket ismertem, ők sem dúskáltak anyagi javakban. Szűkös viszonyaik között ők sem segíthették művész bátyjukat.”⁴

Bálint Lajos talán az 1928-ban megjelent Márffy-monográfiában olvasta a szóban forgó életrajzot, talán másutt. Mindenesetre az első, Márffy Ödön festészetének szentelt könyv bevezetőjében Pátzay Pál szobrászművész így fogalmazott: „Márffy Ödön 1878. november 30-án született Bu-

Márfy Ödön portréja édesapjáról, Márfi Károlyról.
1906 körül. Magántulajdon

dapesten. Régi magyar úri család gyermeke. Apja minisztériumi tisztviselő volt, aki fiát is tisztviselő pályára szánta. [...]”⁵ Mivel a kiadvány a KUT tervezett monográfia-sorozatának első – és végül egyetlen – köteteként jelent meg, szinte kizárt, hogy a nyomdába kerülés előtt az ekkor már elnök Márfy a szöveget ne hagyta volna jóvá.

A magyar nemesi származás mítoszának fényében azonban sajtóságos Molnár Antal zenetörténésznek egy félmondata a festőről. Molnár mint brácsaművész tagja volt a Waldbauer-Kerpely kvartettnek, annak a később világhíressé vált együttesnek, amely 1911-ben Bartók Bélával közösen adott koncertet a Nemzeti Szalonban a Nyolcak tárlatán. Márfy igen jó viszonyt ápolt a vonós-négyes tagjaival, csellistájukat, Kerpely Jenőt több festményen is megörökítette. Molnár Antal a nevezetes hangversenyre való visszaemlékezését eképpen kezdi: „Erzsébet tér, Nemzeti Szalon. Szemközt a bejárattal Berény Róbert gigászi méretű műve: két férfi, egy nő. A süketnéma Tihanyi Lajos mint cicerone vezeti körül a hölglátogatókat. Sem azok nem értik, amit ő dünnyög, sem ő nem érti, amit azok kérdeznek. Márfy daliás alakja és mosolygós szlovák paraszt arca is feltűnik a tömegben.”⁶ Talány, hogy a „szlovák paraszt arc” mit jelenthet, és miként kapcsolódhat a festőhöz.

Bizonyos, hogy Márfy személyes ügyekben zárkózott volt, magánéletéről viszonylag keveset tudunk, és elsősorban nem is tőle magától. Pedig számos publikált interjú és kéziratoss kikérdezés készült vele az idők folyamán. Mindazonáltal különös, hogy a nagy társasági életet élő művész a származási kérdésekre oly’ érzékeny huszadik század közepette még a legszűkebb személyi környezete előtt is sikeresen titkolta el zsidó – pontosabban anyai ágon zsidó – származását, olyannyira, hogy művészettörténeti kutatásaim során erre a tényre csak mintegy véletlenül, a legutóbbi években bukkantam rá.

KIKERESZTELKEDÉSEK

Márfy Ödön édesapja Márfy (vagy Márfi) Károly születési, kereszteleési, halálozási adatairól ezidáig nem sikerült pontos információt találnom. Anyai bizonyos, hogy 1886-ban már a Földművelésügyi Minisztériumban dolgozott: a segédhivatalnokok közt volt irodatiszt.⁷ Úgy tűnik, innen mehetett nyugdíjba is, mert bő negyed század múltán még mindig ott találjuk, immáron segédhivatali igazgatói beosztásban.⁸ 1890-ben római katolikus vallású volt, nincs nyoma, hogy korábban más egyházhoz vagy felekezethez tartozott volna.

Felesége, Scheiber Janka (Johanna)⁹ 1848-ban született, édesapja Scheiber Ábrahám, édesanyja Cohn Rozália, mindketten izraelita vallásúak. Scheiber Janka valamikor 1876. előtt – azaz a gyermekei születését megelőzően – mehetett hozzá Márfi Károlyhoz. 1890. május 22-én – hatodik, és egyben utolsó kisbabája születése után hét és fél hónappal – izraelita hitről tért át római katolikusnak a Szent István Bazilikában.¹⁰ Öt nappal később ugyanott, ahol őt, mind a hat gyermekét megkeresztelték.¹¹ Nem valószínű, hogy a Márfy-csemeték korábban a hitbéli előírásoknak megfelelően az izraelita felekezethez tartoztak volna (bár az anyai ágból ez következne), mert a római katolikus anyakönyvben ez a körülmény fel lenne tüntetve. Megjegyzendő, hogy az apa, Márfi Károly, az anyakönyvben mindenütt *Márfyként* szerepel, és értelemszerűen a gyermekek is így lettek anyakönyvezve. Ugyanakkor Márfi Károly neve a *Magyarország tisztí cím- és névtára* köteteiben mindvégig „póriasan” van írva, és kizártnak vehető, hogy a minisztériumi iratokban rontották el évről évre a név írását. Inkább az a valószínű, hogy az apa a kereszteleési aktust használta fel ahhoz, hogy saját és gyermekei nevét előkelőbbre módosítsa. Az ilyen ipszilonosítás gyakori volt akkoriban, hasonlóan járt el pl. Egry József is.

Márffy Ödön legkorábbi ismert önarcképe.
1903.

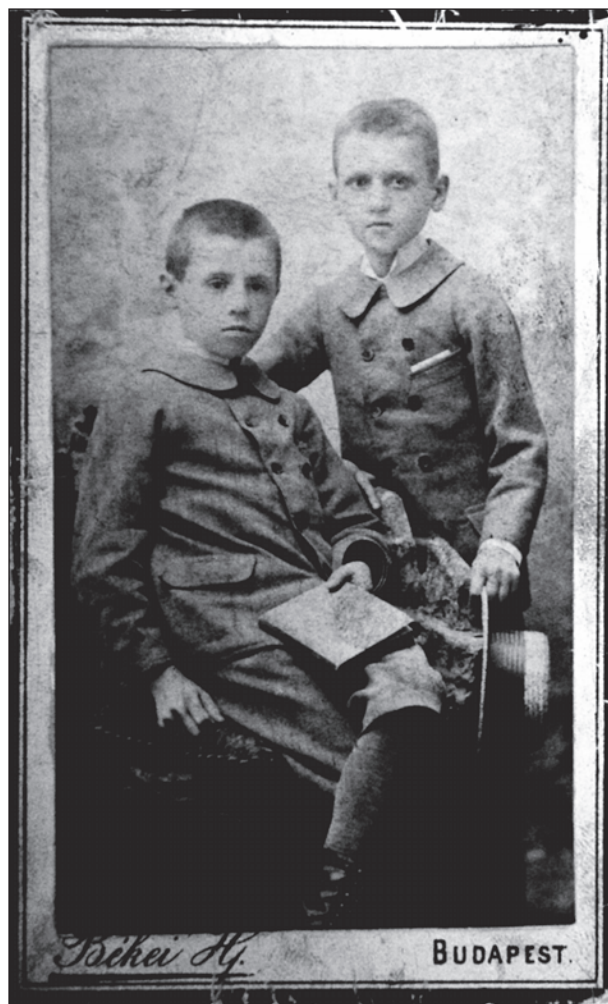
A keresztszülők egyébként Márfi Károly legközvetlenebb hivatalnoktársai és az ő feleségei voltak. Az anyakönyv tanúsága szerint a fiúgyermek: Oszkár (1876), Ödön (1878), Jenő (1882), Károly (1884), István (1886) keresztszülőségét Petzrik János és neje, szül. Pachl Róza vállalta. Petzrik éppen 1890-ben lett Márfi Károly főnöke az osztályon segédhivatali igazgatóként.¹² Neje buzgó katolikus lehetett, legalábbis erre utal az 1904-ben bekövetkezett halála kapcsán küldött gyászjelentés szövegezése.¹³ Nem kizárt, hogy éppen Petzrik Jánosék szorgalmazták Márfiné és a gyermekei megkeresztelését.

Az édesanya, Scheiber Janka áttérésénél csak keresztanya van feltüntetve, nevezetesen Trümmer Jánosné szül. Kailovszky Anasztázia. Felnőtt keresztelésekkor szokás volt az egyetlen kezes. Viszont a kis Márffy Anna esetében Trümmerék együtt lettek keresztszülők.¹⁴ Trümmer János már négy évvel korábban is Márfi Károllyal dolgozott a minisztériumban irodatisztként, és hosszú ideig a két férfi karrierje összefonódott,¹⁵ feltehetően nem csak kollégák, de barátok is voltak. A keresztelések lebonyolítása tehát elsősorban nem családi, hanem munkatársi körben történt.

A MÁRFFY TESTVÉREK

Röviden tekintsük át a Márffy testvérek sorsának további alakulását a rendelkezésünkre álló, korántsem bőséges adatok alapján, amelyek azt mutatja, hogy a család ebben a vonatkozásban meglehetősen egységesen viselkedett az elkövetkező évtizedekben.

A legidősebb fiú, Márffy Oszkár olyannyira komolyan vette a keresztséget, hogy a *Magyar Katolikus Lexikon* külön szócikkben emlékezik meg róla.¹⁶ Két év múlva már esztergomi bencés diák volt, ezt követően a Pázmáneum tanulója lett, majd doktorált. Görög-latin szakos nyelvészként, olasz műfordítóként jelentős életművet hagyott hátra. Két lánygyermek született: Valéria és Edit. 1950. április 29-én bekövetkezett halálát vallásos szellemben megfogalmazott gyászjelentés adta tudtul.¹⁷

Márffy Oszkár és Ödön, 1889.
Magántulajdon

Márffy Ödön portréja hűgárol. Annuskárol. 1930 körül.
Magántulajdon

Márffy Ödön önarcképe. 1910 körül.
Magántulajdon

Márffy Ödön érettségi után apja nyomdokait követve hivatalnokként kezdett dolgozni, a Fővárosi tanácsnál II. osztályú számvevőségi végrehajtó besorozásig vitte, majd 1902-től fővárosi ösztöndíjjal Párizsban kezdett el festészetet tanulni, és lett a magyar modernizmus egyik legjelentősebb alakja, egyebek mellett a MIÉNK, a Nyolcak, a KUT és az Európai Iskola egyik alapítója. Az idők folyamán befolyásossá növekedett hivatalnoki állását – némi megszakítással – 1919-ig megtartotta. Bárczy István budapesti polgármester (majd főpolgármester) bizalmasának számított.¹⁸ Kétszer nősült: 1920-ban Ady Endre özvegyét, a nemesi származású, református Boncza Bertát – Csinszkát – vette el, 1949-ben, 71 évesen pedig az akkor 36 esztendőes elvált asszonyt, Hacker Franciskát. Gyermekai nem születtek. Márffy Ödön 1959. december 3-án hunyt el, temetésére kétféle gyászjelentést küldtek: egy állami és egy családiti. Az utóbbin van ugyan kereszt, ám egyéb katolikus vonatkozása nincsen, és engesztelő szentmisére sem invitál.¹⁹

Márffy Jenő a tisztviselői pályát választotta, a MÁV-nál lett fogalmazó. 1914 decemberében hunyt el 32 évesen, haláláról a *Vasárnapi Újság* gyászrovata tudósít.²⁰

Dr. Márffy Károly főként színházi területen fu-

tott be jelentősnek mondható karriert. Amellett, hogy több társulatnál volt rendező-színigazgató, főlevéltárosi végzettséget is szerzett, és idegenforgalmi szakértőként is tevékenykedett. A legendás Thália Társaság titkára volt, innen ismerte Bálint Lajost. A húszas években impresszárióként neves, külföldi művészek budapesti fellépését szervezte, a harmincas években az IBUSZ müncheni kirendeltségét vezette. A háború után az OSZK Színház történeti Osztályának munkatársaként dolgozott. Kétszer nősült, 1912-ben az izraelita vallású Mezei Jolán színésznőt²¹ vette nőül, két év múlva született Piroska nevű lányuk, aki hívő katolikusként, külföldön hunyt el 36 éves korában.²² Márffy Károly 1960. szeptember 6-án halt meg, és a második felesége, Balázs Olga által küldött gyászjelentés, hasonlóan Oszkár bátyjához teljes katolikus, temetési szertartásra hív.²³

Márffy Istvánról szinte semmilyen információ nem áll a rendelkezésemre. Márffy Anna, a későbbi Pacher Kornélné életéről is viszonylag kevés, pedig a családi levelezések tanúsága szerint szoros kapcsolatot ápolt Márffy Ödönnel és feleségével, Csinszkával. Tanítónőként dolgozott. Festő bátyja több, bensőséges portrén is megörökítette.²⁴

A fentiek azt mutatják, hogy a Márffy család az

Márffy Ödön párizsi műterme, 1903.

Cormon osztálya az École des Beaux Artsban, tablókép,
1902. (Márffy az álló sorban jobbról a negyedik).
Magántulajdon

anya és a gyermekek megkeresztelkedésével, és azt követően is a keresztény középosztály részévé igyekezett válni. Törekvésüket siker koronázta, amiben feltehetően segítette őket a név „nemesi” írásmódja és az anyai származás elhallgatása, de elsősorban munkájuk és tehetségük révén tudtak kiemelkedni

az apjuktól örökölt, kishivatalnoki közegből. A katolicizmus iránt a baloldali, radikális értelmiségi körökben szocializálódó Márffy Ödön inkább közömbösen viselkedett – szemben testvéreivel, akik a Rákosi- illetve a korai Kádár-korszakban is vállalták a vallásukat. Vajon mi indokolta akkor a festő rejtőzködését?

A NYOLCAK KÖRÜL

Négy év párizsi akadémiai képzést követően a Budapestre hazatérő Márffy Ödön – öccsét, Károlyt követve – bekapcsolódott a Thália társaság körébe, és rendszeres látogatója lett a korszak egyik legjelentősebb művész-értelmiségi asztaltárságának, a „balszélfogó”-nak. Itt szervezték meg sikert hozó, bemutatkozó tárlatát, amely révén berobbant a hazai, modern művészeti közéletbe. Rippl-Rónai segítségével alapító tagja lett a MIÉNK-nek, amelyből aztán 1909 végén hét másik, Párizst járt, a fauvizmussal kacérkodó társával kilépvé megalakították a Nyolcakat. Választott művészeti pályáján Márffy Ödönt a félig zsidó származás semmiképpen nem gátolta volna, éppen ellenkezőleg. A Nyol-

Berény Róbert párizsi műterme. 1906–7 körül. Magántulajdon

cak többi tagja – Kernstokot leszámítva – ugyanis apai és anyai ágon is zsidó volt, akárcsak a velük kiállító vendégművészek, és az értelmiségi holdudvarukhoz tartozók többsége. Erre a rendszerváltást követően több kutató is felhívja a figyelmet, köztük S. Nagy Katalin, Hernádi Miklós és Molnos Péter.²⁵

S. Nagy egyebek mellett ezt írja: „A századelő avantgárd festészetének, mindenekelőtt Cézanne, a fauvizmus és az expresszionizmus szemléletének meghonosításában kiemelkedő szerepe van a Nyolcak csoportjának. A nyolc festő közül hat zsidó származású: Berény Róbert, Czigány Dezső, Czöbel Béla, Orbán Dezső, Pór Bertalan, Tihanyi Lajos. A hozzájuk kapcsolódó két szobrász, Fémes Beck Vilmos és Vedres Márk s a hímzéseit velük kiállító Lesznai Anna is zsidó származású. A művészettörténet-írás adós annak feltárásával, hogy ez csupán életrajzi adat-e, jelentett-e valamit és mit a művészeknek (Berény és Pór itthon éltek meg a zsi-

dókat módszeresen pusztító háború végét.”²⁶ A mostani tanulmányunk nem vállalkozhat arra, hogy ezt a kérdést a maga mélységében tárgyalja, ám egy ilyen szempontú, rövid áttekintés a Nyolcak tagjairól elengedhetetlen Márffy Ödön identitásának vizsgálatakor.

Berény Róbert (Budapest, 1887. március 18. – Budapest, 1953. szeptember 10.), jómódú zsidó családból származott: apja Bakofen Nándor tőzsdeügynök, anyja: Lindner Franciska. A család 1902-ben magyarosított, festőnk 1904-ben már Berény (Bakofen) Róbert néven kapta meg az érettségi bizonyítványát.²⁷ Berény 1916-ban hivatalosan kijelentkezett az izraelita hitfelekezetről azzal az indoklással, hogy a római katolikus vallásra akar áttérni.²⁸ Azonban ez akkor nem következett be, ezért másodsor, 1938 októberében – tehát már az első zsidótörvény hatálybalépése után – újra kijelentkezett, de a keresztség felvételére már csak a német megszállás után (!) 1944. július 7-én kerül sor.²⁹

Pór Bertalan és Berény Róbert Nizzában, 1907.
Magántulajdon

Berény Róbert: Cilinderes önarckép, 1907. Pécs,
Janus Pannonius Múzeum

A nyilas uralmat a Hidegkúti út egyik házában bujkálva vészeltte át. Élete folyamán kétszer nősült, feleségei Somló (Spitzer) Léni és Breuer Eta is zsidó származásúak voltak.⁵⁰ Barki Gergely tudomása szerint Jézus-hívő volt,⁵¹ a Rákosi-korszakban kiküldött, hivatalos gyászjelentésén azonban nem volt kereszt (ami nem meglepő).⁵²

Czigány Dezső (Budapest, 1883. június 1. – Budapest, 1937. december 31.): szegény zsidó család sarja, édesapja Wimmer Ignác bádogosmester, édesanyja Pfeiffer Johanna. Testvérével, Lászlóval együtt magyarosították a nevüket Czigányra.⁵³ A festő református hitre térésére 1907 nyarán került sor, és a köztudatban tényként terjedt el, hogy Ady Endre vállalta a keresztapaságot. Czigány László, a művész testvére, a következőket mondta Horváth Bélának 1963-ban: „Ady Dezső keresztapja volt. Nagyon Ady hatása alá került, vallásos értelemben is. Gárdonyiban nyaraltunk, itt Dezső elcipelte engem is a református templomba. Keresztelése a Kálvin téri református templom mellett [...] 1906–7-[ben] lehetett. [...] Ady istenes ember volt. Dezső is.”⁵⁴ Ugyanezt állította a költő öccse, Ady Lajos is,⁵⁵ valamint a festő-kortárs Bornemisza Géza is megerősítette: „Azt tudom, hogy a tragikus végű Czigány Dezső festette Adyt, sőt miután Czigány kikeresztelkedett, és ref. hitre tért, keresztapaságát Ady vállalta.”⁵⁶ A szakirodalom átvette ezt az állítást,⁵⁷ ám Ady keresztapaságának ellentmondanak Bölöni György 1907. június 11-én, Budapesten kelt, Itókának írt sorai: „Banditól tegnap kaptam levelet. Úgy [június] 16–17 körül indul [Párizsból haza] – úgy írja. Még itt Pesten találkozunk. Szeretném már megölelni a Belzebubot. Tegnap Czigánnyal jártam kint Szentendrén. Kikereszteltettem a fiút. Pár hét múlva csakugyan megházasodik. Menyasszonya csinos, fiatal, szerelmes piktorlány. Kis vicinálison mentünk.”⁵⁸ A festő első felesége Trebitzky Mária lett, aki katolikus családból származott. Ha Czigány pusztán a házasság kedvéért keresztelkedik ki, neki is katolikus hitre kellett volna térnie, ez megerősíti Ady szerepét a döntésben. A fentiek értelmében azonban Bölöni szervezte a keresztelőt, amelyet a szentendrei református templomban tartottak június 11-én. Ady jelenléte – a Bölöni levél fényében – kizárható. Czigány keresztlevelére egyelőre nem sikerült rábukkanni, a Kálvin téri református templomban – Czigány László állításával szemben – a keresztelőnek nincsen nyoma. Mindenesetre különös, hogy a két érintett művész legközelebbi rokonai (azaz Czigány Dezső öccse, László illetve Ady Endre öccse, Lajos) határozottan állítják, hogy a költő volt a keresztapa. Feltehetően Czigány egy-

Berény Róbert: Golgota. 1912.
Magántulajdon

Czóbel Béla: Golgota, 1916 körül. Szentendre,
Ferenczy Múzeumi Centrum

fajta „szellemi keresztapaként” tekintett Adyra, és ez tükröződik a tanúságokban. Czigány László egyébként a vallásváltásban nem követte bátyját, ő 1915-ben katolizált.³⁹ Czigány Dezső az 1937-ről 38-ra virradó szilveszter éjszakán revolverrel meggyilkolta harmadik feleségét, valamint első házasságából született lányát, és annak kétéves gyermekét, azaz saját unokáját, majd önkézével vetett véget az életének. E háborzongatóan bűnös cselekedet ellenére református szertartás szerint temették el.

Czóbel Béla (Budapest, 1883. szeptember 4. – Budapest, 1976. január 30.) a jómódú déligyümölcs-nagykereskedő Zobel József és König Sarolta harmadik gyermeke, még Zobel Béla néven, izraelita vallásúként érettségizett.⁴⁰ Czeizel Endre szerint az érettségi után változtatta családi nevét Czóbelre, és ugyanekkor tért át a római katolikus hitre.⁴¹ Am inkább az a valószínű, hogy ez nem egyszerre történt, és az áttérés évekké későbbi döntés következménye. Képeit ugyanis 1903-tól már következetesen Czóbelként szignálta, de ekkor még nem lehetett olyan közeli viszonyban a már nagynevű Csók Istvánnal, hogy ő legyen a keresztapja. Czóbel áttérésére feltehetően azután került sor, amikor már bizonyos művészi tekintélyre szert tett

mint a párizsi Őszi Szalon és Függetlenek Szalonja kiállítója, aki rendszeresen együtt szerepel Matisse-szal és a francia vadakkal. Azaz valamikor 1906 után, de még 1925. május 22. előtt, mert egy ekkorra datált levélben Csók már „keresztfiam”-nak szólítja Czóbelt.⁴² Hogy mi volt az oka áttérésének, rejtély, mert Czóbel egész életén keresztül mintha teljesen kívül maradt volna a világnézeti, politikai és vallási problémákon. Ez a közömbösség abból a szempontból is különös, mivel öccse, Ernő már 17 évesen belépett az MSzDP-be, majd a kommunista mozgalom befolyásos tagja lett, és élete végéig elismert marxista ideológusként dolgozott. A festő nővérének, Irénnek pedig a férje a Tanácsköztársaság rettegett hadügyi népbiztosa, Pogány József volt, akinek a nevéhez a Kommün alatt számos rosszmemlékű kulturális döntés is fűződik.

Czóbel azonban a tízes évektől hosszú ideig egyáltalán nem vett részt a magyar közéletben, Párizsban, Hollandiában, Németországban, majd újra Franciaországban alkotott. A harmincas években távházasságban élő feleségétől, Isolde Daig-tól – aki közös lányukkal, Lisával Németországban lakott – azért vált el, hogy neje az ő származása miatt ne veszítse el állását.⁴³ A festő néhány műve a hitleri

Kernstok Károly: Utolsó vacsora, 1921., BTM – Fővárosi Képtár

Németországban az „entartete kunst” kategóriájába esett, sorsuk azóta is bizonytalan.⁴⁴

Czóbel ekkoriban már mind többet időzött Magyarországon, 1940-ben végleg hazaköltözött. És bár köztudott volt zsidó családi háttere, második feleségével, a katolizált Modok Mária festőnővel háborítatlanul élt Szentendrén. Olyannyira, hogy a származása miatt bujkálni kényszerülő báró Hatvany (Deutsch) Ferencnek ők szereztek mentesítő iratot 1944-ben Sztójay Dömétől, és a festő Hatvany a háborút mint Czóbelék kertésze (!) vészelte át.⁴⁵ Czóbel Béla hosszú élete végeztével felekezeten mentes, állami temetést kapott.⁴⁶

Kernstok Károly (Budapest, 1873. december 23. – Budapest, 1940. június 9.) katolikus sváb családból származott, részben olasz felmenőkkel. Apja Kernstok Károly kőfaragó volt, anyja, Kellendorfer Mária, ugyancsak kőfaragó család sarja.⁴⁷ Kernstok azonban számon tartott egy, egyelőre pontosan be nem azonosított, zsidó rokont is. Horváth Béla, aki Kernstok környezetét évekig kutatta, kéziratoss interjúiban lejegyezte, hogy a festőnek „egy zsidó nagybácsija volt, nem szerette, ha ezt emlegették.”⁴⁸

A festőtárs Orbán Dezső egy Dévényi Ivánnak írott levelében ugyancsak említi ezt az információt, de épp az ellenkező előjellel: „Kernstok nagyon büszke volt sváb származására, de ugyanakkor hengegett vele, hogy a nagyanyja zsidó volt (vagy talán csak a dédanyja, ezt nem tudom biztosan).”⁴⁹ A festő első feleségétől, Újváry Ilkától született fia, ifj. Kernstok Károly ugyancsak festőművész lett, aki nem szívelhette apja második feleségét, Stricker Ginát – Telcs Ármin dúsgazdag textilgyáros özvegyét. Horváth Béla interjúiban olvasható, hogy Kernstok „fia, Karcsi fasiszta százados lett, nyilas. Ginát lezsidózta, és vele mindig kötekedett. »Szeretném ezt a fiút ledöfni, de úgy imádom, hogy nem tudom megtenni – mondta egyszer Stoki [azaz Kernstok Károly].«”⁵⁰

Orbán Dezső (Győr, 1884. november 26. – Sydney, Ausztrália, 1986. október 5.) édesapja, Oesterreicher Adolf postai tisztviselőként dolgozott, édesanyját Scharfer Júliának hívták.⁵¹ A család 1888-ban Budapestre költözött, Orbán Dezső – még Österreicher Dezső néven – itt érettségizett.⁵² Az Anschluss után, 1939-ben feleségével

Márffy Ödön (középen), Forgács Hann Erzsébet (jobbra), ismeretlen nő (balra, feltehetően Márffy Ödön tragikus sorsú barátnője)

Márffy Ödön és Gegesi Kiss Pál

együtt jobbnak látta emigrálni, mivel két évvel korábban a náciak a Nürnbergi Múzeumból eltávolították az egri katedrálisról még 1928-ban készült festményét. Magyarországon maradt nővéreit elhurcolták, koncentrációs táborban haltak meg.⁵³ Orbán Dezső előbb Londonba ment, majd Sydneybe költözött, ahol Desiderius Orbán néven jelentős alakja lett a modern ausztrál festészetnek. Nincs információm róla, hogy valaha kikeresztelkedett volna, az emigrációban azonban a zen-budhizmus felé fordult, és pedagógiai munkásságának is részévé tette a zen filozófiát.⁵⁴

Pór Bertalan (Bábaszék, 1880. november 4 – Budapest, 1964., augusztus 29.) felvidéki, kistisztviselő család első gyermekeként jött a világra, szülei Pollacsik Mór és Pick Terézia.⁵⁵ Az elemi iskola végzetével került fel Budapestre, itt érettségizett már „Pór Bertalan (Pollacsik Berczi)” néven.⁵⁶ A hitközséggel – legalábbis egy ideig – tarthatta a kapcsolatot, mivel 1907-ben Berény Róberttel tett itáliai tanulmányútjának útiköltségeit az Országos

Magyar Izraelita Közalap bizottságának ösztöndíjából tudta fedezni.⁵⁷ A Tanácsköztársaság bukását követően emigrálnia kellett, és főként a Felvidéken, majd 1938-tól Párizsban élt. A német megszállás idején internálták, ahonnan állítólag Picasso közbenjárásával sikerült kiszabadulnia.⁵⁸ A háború után hazatért Magyarországra, és szocialista realista szellemben dolgozott tovább. Kommunista meggyőződésének megfelelően állami temetés keretében, a Kerepesi úti munkásmozgalmi panteonba helyezték örök nyugalomra.⁵⁹

Tihanyi Lajos (1885. október 19. – 1938. június 12.) Apja a Balaton kávéház (Budapest, Rákóczi út 17.) egykori tulajdonosa, Tihanyi (Teitelbaum) József, anyja Schlésinger Heléna volt. A család 1885-ben, Lajos születésekor magyarosított. Majoros Valéria és Czeizel Endre feltételezése szerint Tihanyi az apai ági rokonai között tudhatta Teitelbaum Mózes (1759–1851) csodarabbit, a magyarországi haszidizmus alapítóját.⁶⁰ A festő testvére, Ernő – aki ügyvédi képesítése mellett apjuk mesterségét

Ismeretlen házaspár.
Márffy Ödön ismeretlen nővel.
Forgács Hann Erzsébet és Gegesi Kiss Pál

folytatta – katolizált,⁶¹ Tihanyi Lajos azonban nem. Majoros Valéria szerint: „A Tihanyi család vallássosságáról nem tudunk. Az bizonyos, hogy a művész nem volt vallásos, nem követte a vallási előírásokat. Talán már az apja sem, bár ő még gyermekei születésekor a vallási követelmények szerint járt el. A lányok zsidó férfiakhoz mentek férjhez, és a család valamennyi tagját a zsidó temetőbe temették. Ennek ellenére az a benyomásunk, mintha az apától kezdődően a vallástól való folyamatos elszakadás történe a családban.”⁶² A Kommün bukása után a festő emigrált, bár a forradalmi eseményekben siketsége miatt aktívan nem vett részt, de magát kommunistának vallotta. Bécsben, Berlinben majd 1924-től haláláig Párizsban élt.

E rövid áttekintésből összefoglalóan lesűrhető, hogy a Nyolcak tagjai közül hatan döntően budapesti, asszimilálódó, kis- illetve középpolgári zsidó családokból kerültek ki, nevüket magyarosították, a zsidó vallást nem követték, és közülük legalább hárman keresztény hitre tértek. Márffy e tekintet-

Márffy Ödön portréja második feleségéről,
Hacker Franciskáról, 1951.,
Magántulajdon

ben pusztán annyiban különbözött tőlük, hogy csak anyai ágon volt zsidó. Felvethető lenne, hogy a Márffy család esetében a keresztény identitás erősebbnek tűnik, mint a Nyolcak többi, kikeresztelkedett tagja esetében, azonban ez éppen Márffy Ödönre kevésbé igaz. Ha ikonográfiai oldalról nézzük, azt tapasztaljuk, hogy bibliai vagy kereszténységgel valamilyen módon érintkező témát a Nyolcak – Tihanyit leszámítva⁶³ – valamennyi tagja festett, ami persze nem szükségszerűen jelez hitbeli identitást. Még Czóbeltől is ismerünk Golgotaképet, az egyébként református Czigány számos szerepjátszó önarcképén szerzetesnek, sőt bíborosnak ábrázolja magát, Pór Bertalan egyik főművének a *Hegyi beszéd* a témája. Berény Róbert nyolcacos korszakában két remek Golgotát alkotott, de a 30-as években is több újszövetségi jelenet ihlette meg, köztük olyan közkedvelt toposzok, mint a *Levétel a keresztről* vagy a *Menekülés Egyiptomba*. Kernstok Károly feldolgozta az *Utolsó vacsorát*, a *Sírbatélt*, az *Emmauszi tanítványokat*, többször is megfestette az első emberpárt, valamint Keresztelő Szent Jánost. Orbán Dezső Ausztráliában élén rendszeresen küldött be műveket a vallásos tárgyú alkotásokat évente díjazó William Blake Prize-ra. Közü-

Dr. Márffy Oszkárné szül. Ocker Teréz felesége, Dr. Romzay Richárdné szül. Márffy Valéria, Weber Gyuláné szül. Márffy Edit gyermekei, úgy a magunk, valamint az alulírottak nevében is fájdalomtól megtört szívvel tudatjuk, hogy a felejtethetlen jó férj, édesapa, testvér, vő, sógor és rokon

Dr. Márffy Oszkár

egyetemi tanár

folyó évi április hó 29-én, 74 éves korában, boldog házasságának 45-ik évében, hosszú szenvedés után, a szentkenet szentségével megerősítve visszaadta lelkét Teremtőjének.

Drága halottunkat május hó 3-án délután 1/2 1 órakor fogjuk a **Farkasréti temető halottsházában** a róm. kat. Anyaszentegyház szertartása szerint beszenteltetni és ugyanabban a temetőben örök nyugalomra helyezni.

Az engesztelő szentmiseáldozatot május hó 4-én reggel 9 órakor a Ferencrendi Atyák budai plébániatemplomában (Mártírok-útja) mutattatjuk be a Mindenhatónak.

Budapest, 1950. május hó 2-án.

Emlékét soha el nem múló kegyelettel őrizzük!

Márffy Ödön
Dr. Márffy Károly
Dr. Márffy István
ösv. Dr. Pacher Kornélné
szül. Márffy Anna
testvérei

ösv. Ocker Károlyné
anyósa
valamint sógorai és sógornői.

Lakás: XI., Lágymányosi-u. 17/b.

Márffy Oszkár gyászjelentése

lük 1967-ben a *Hozsanna* című triptichonnal lett először nyertes, 1971-ben pedig ugyancsak fődíjas lett diptichonja is, amely az *Áttérés a kereszténységre* címet viselte. A Márffy-életmű ehhez képest mindössze egy, az *Apokalipszist* hat litográfiával illusztráló sorozattal büszkélkedhet.⁶⁴ Mindez csak futó áttekintés, a csoport keresztény tematikájú alkotásainak feldolgozása és e művek értelmezése eleddig még nem volt módszeres kutatás tárgya.

ZSIDÓ FESTŐK

Zsidó festők-e a Nyolcak? E felvetésben rejtett buktató, amellyel mindenki, aki e témához közelít, szembesülni kénytelen, hogy igen nehéz meghatározni, ki számít zsidó művésznek. Hernádi Miklós, aki könyvében igen alapos mustrát szentelt a „zsidó írók és művészek a magyar progresszióban” témakörnek – és egyébként a fenti kérdésre egyértelműen igenlő választ ad a Nyolcak hat tagja és három kültagja vonatkozásában – éppen a festészet esetén ütközik különös nehézségbe, mikor meg akarja határozni a vizsgálandók körét: „egyetlen, ideillően éppen kultúrszociológiai szempontot ve-

szünk figyelembe. A pályára kerülés, a pályán maradás, az alkotói sikeresség, a beérkezés *kétszeres erőfeszítését*, amely – függetlenül a szubjektív vagy mások általi besorolástól – óhatatlanul terhel minden zsidó származású művészt, aki a magyar kultúrnemzet képzőművészeti vállalkozásába az ott sokkal természetesebb és otthonosabb gesztusokkal, ezért legtöbbször csekélyebb erőfeszítéssel is munkálkodó nem-zsidókkal egyenlőként és az övékéhez fogható szuverenitással óhajt bekapcsolódni” – írja, de a lábjegyzetben tovább pontosítja: „Ezt a hipotézist a következő megállapításban lehet összefoglalni: egy zsidó művésznak félresöpörhetetlennek kell lennie ahhoz, hogy a nem-zsidókkal egy szinten emlegessék.”⁶⁵

Úgy vélem, ez a definíció nem igazán visz közelebb a tárgyhoz. Egyfelől mert nem normatív, másfelől mert rendkívül szubjektív nézőpont kérdése. Elegendő, ha úgymond a „másik oldalról” citálunk egy véleményt, amely természetesen éppúgy nem normatív és szubjektív, de jól mutatja e megközelítés problematikusságát. „Nem voltam ugyan antiszemita soha, de azt meg kell adni – ha az ember zsidó, rögtön megy valahogy” – írta Ferenczy Béni 1921 őszén Wilde Ferencnek.⁶⁶ A Nyolcak festői

Fájdalomtól megtört, szomorú szívvel jelentjük, hogy forrón szeretett férj, testvér és apa

Dr. Márffy Károly

Színháztörténész, a M. Tud. Akadémia és az Orsz. Széchényi Könyvtár v. tud. kutatója,
ny. főlevéltáros és v. idegenforgalmi igazgató

hosszú és súlyos betegség után, 1960. szeptember 6-án, életének 76-ik évében elhunyt.

Temetése folyó hó 10-én, 1/2 órakor lesz a farkasréti temetőben.

Az engesztelő szentmiseáldozatot folyó hó 22-én, reggel 8 órakor tartjuk a Krisztina téri plébániatemplomban.

TUDOTT ÉS AKART SEGÍ TENI AZ EMBEREKNEK.

EMLÉKE ÜRÖKKÉ ÁLDOTT LEGYEN!

Gyászolják: özv. Dr. Márffy Károlyné sz. Balázsy Olga felesége, Dr. Pacher Kornélné sz. Márffy Anna, Dr. Márffy István testvérei, Dr. Márffy Oszkárné, Márffy Üdönné sógornői, Méray-Horváth Károly, Méray-Horváth Zoltán nevelt fiai és az egész rokonság.

F. Ny. V. 13. tel. — Budapest, IX., Szamuely u. 50.

Cím: Budapest, I., Krisztina körút 69.

Márffy Károly gyászjelentése

például indulásuk idején nemigen szembesültek nehézséggel, sőt mindenképpen könnyebb dolguk volt, mint akár a nincstelen, zalai parasztyerek Egry Józsefnek, vagy a szegedi postás fiaként nevelkedett Csáky Józsefnek, nem is beszélve az ország peremvidékéről érkező, szegényparaszti illetve proletár háttérű „aktivistákról”, akik a tízes években Kassák Lajos köréhez tartoztak.

A Nyolcak esetében – miként erre Molnos Péter tanulmánya rámutat – sokkal inkább azt tapasztaljuk, hogy a csoport éppen hogy jól belesimul abba a trendbe, amit a századelő zsidó származású műgyűjtő polgársága, illetve az úgynevezett „progressziót” támogató sajtó háttérként biztosított. „A korabeli lapok Nyolcakkal kapcsolatos tudósításainak vizsgálata alapján jól látható, hogy a budapesti sajtó jelentős része rokonszenvvel közelített az új festészet legradikálisabb képviselői felé: 1910 körül a Nyolcak legfontosabb szövetségesei a főváros – jelentős részben zsidó származású – újságírói közül kerültek ki” – írja Molnos.⁶⁷ Valóban, amióta a Nyolcakra vonatkozó egykorú publikációk – Tímár Árpádnak köszönhetően – három kötetbe gyűjtve megjelentek,⁶⁸ plasztikusan érzékelhető, hogy, szemben a korábbi hiedelmekkel és sugallatokkal,

a csoport korántsem volt rossz helyzetben a médiában. A Nyolcakkal ellenséges sajtó ugyan vitriolos kritikákkal pellengérezte ki a modern festészetet, ám a Nyolcak mögött álló orgánumok, élükön a *Nyugattal* és vele az úgynevezett *fiók-Nyugatok* (*Aurora*, *Renaissance*, *Huszadik Század* stb.) körével, valamint a színvonalas műkritikai rovatokkal rendelkező napilapok közül számosan (*Népszava*, *Világ*, *Egyetértés*, *Pesti Napló*) együttesen jól szervezett védőhálót jelentettek számukra. Az olykor kifejezetten összehangolt sajtóakciókat olyan újságírók vezényelték le, mint Bölöni György, Relle Pál és Miklós Jenő. Ebben a kultúrharcos légkörben az ellentábor, a Tisza István vezette *Magyar Figyelő* és társai – Balázs Eszter kifejezésével az „ellen-Nyugatok” – valamint a konzervatív napilapok (*Budapesti Napló*, *Pesti Hírlap*, *Magyar Szó* stb.) kórusa a polémiában nemcsak intellektuálisan, de hangerőben is rendre alulmaradt.⁶⁹

Molnos, aki évek óta kutatja a századelő mecenatúrájának szerkezetét, továbbá megállapítja: „az új művészet társadalmi támogatói körében egyértelmű vezető szerepet visz a zömében zsidó származású nagyvárosi polgárság. Ám szűken vett korszakunkat, az 1910 körüli közel egy évtizedet vizsgálva

Fájdalomtól megtört szívvel jelentjük, hogy

Márffy Ödön

festőművész

a Magyar Népköztársaság érdemes művésze, az Állami Nagy Aranyérem és számos más bel- és külföldi kitüntetés tulajdonosa

1959. december 3-án, 81 éves korában, hosszas szenvedés után elhunyt.

Drága földi maradványait 1959. december 10-én, csütörtökön 14 órakor a farkasréti temetőben a főváros által adományozott díszsírhelyen helyezzük örök nyugalomra.

Budapest, 1959. december 7.

özv. Márffy Ödönné szül. Hacker Franciska
felesége

dr. Márffy Károly és neje

dr. Márffy István és neje

özv. dr. Pacher Kornélné Márffy Anna
testvérei.

özv. dr. Márffy Oszkárné

Hacker Márton

Hacker Mihály

Hacker István

sógornője és sógorai

EMLÉKE ÚGY ÉL SZÍVÜNKBEN, MINT MŰVEIBEN A FÉNY.

76v. Nyomdaipari V. 13. telepe — Bp. IX., Szamuely u. 50.

Márffy Ödön gyászjelentése (családi)

arra az eredményre juthatunk, hogy ezekben az években nem csupán a támogatók, gyűjtők és mecénások között, de az újító festők és szobrászok táborában is szokatlan mértékű a zsidó származású művészek dominanciája. A Nyolcak tagjai közül csupán Kernstok és Márffy nem tartozott közéjük, s még a csoporttal alkalmi szövetségre lépő vendégkiállítók is szinte valamennyien ebből a körből kerültek ki.⁷⁰

Nos, mint láttuk, Márffy Ödön családi hátterét tekintve éppenséggel „közéjük” tartozhatott volna. De valójában *kikhez?*

„Ki és mi tartozik a zsidó képzőművészetbe? Aki zsidó? Ki a zsidó? – teszi fel a kérdést S. Nagy Katalin. – Amiért felejthetetlen történeti tény, hogy emberek egy csoportját elkülönítették azon az alapon, hogy egészen, félig, negyedig zsidó, mert szülei, nagyszülei közül valamelyik zsidó származásának minősíthető ötven évvel Auschwitz felszabadulása után is érvényben tartható és visszamenőleg ezen az alapon nevezhető meg, ki zsidó? A zsidó identitás kérdését empirikusan vizsgáló W. Rabi szerint zsidónak lenni vallás, nyelv, történelem, közösségi magatartás, lélektani tény kérdése. Karády Viktor és Kemény István szociológusok lényegében

ugyanarra a megállapításra jutnak, mint Sartre: »csak az a zsidó, aki magát vagy akit mások annak tartanak.«⁷¹

Az idézett „sartre”-i értelemben vett meghatározás a Nyolcak idején tehát Márffyra és Kernstokra egyáltalán, a csoportjának többi tagjára is csak mérsékelten áll. Esetükben a gyenge zsidó identitás moderált, kívülről jövő megítéléssel párosul, ami annyit tesz, hogy festészetükben nemigen lehet felfedezni a zsidó kulturális elemet vagy ilyesmire való utalást, és az ellenük jövő antiszemita felhangú sajtómegnyilvánulások is szórványosak és kódoltak még ekkor. Tulajdonképpen Berény Róbert *Cilinderes önarcképe* (1907) az egyetlen olyan, a csoport tagjaitól ismert művészi gesztus, amely a zsidó identitás tudatos vállalásaként értelmezhető. E festmény a monográfus Barki Gergely szerint a Dreyfus-affér idején Franciaországban elszaporodó antiszemitizmusra adott önironikusan gúnyos, dacos válasz,⁷² amely értelmezést Czeizel Endre és Molnos Péter is elfogad.⁷³ Ugyancsak a polihisztor Berény az, aki a *Nyugalomban* írt zenekritikái sorában a fentebb már említett brácsaművész, Molnár Antal egyik kompozícióját szemlélve azt fejtegeti, hogy „van zsidó faj és faji jelleg, és nem is csak az az egy,

A Magyar Képzőművészek Szövetsége és a Magyar Népköztársaság Képzőművészeti Alapja mély fájdalommal tudatja, hogy

Márffy Ödön

festőművész, a Magyar Népköztársaság Érdemes Művésze

életének 82. évében elhunyt.

Temetése 1959. december hó 10-én, csütörtök délből 2 órakor a Farkasréti temető halottasházából lesz, a Főváros által adományozott díszsírhelybe.

Drága halottunk életműve, művészi munkássága felejtethetlenné tette nevét a magyar művész társadalom, a magyar nép előtt.

Budapest, 1959. december 7.

Magyar Népköztársaság
Képzőművészeti Alapja

Magyar Képzőművészek
Szövetsége

Főv. Nyomdaip. V. 13. tel. — Bp. IX., Számucy u. 50.

Márffy Ödön gyászjelentése (hivatalos)

hogy az európai nem-semiták utálják őket. És ha van faji jelleg, van faji muzsika is, a lassan hömpölygő vagy gyorsan gajdoló hullámvonalak zenéje. Ez lüktet Molnár vérében annyira, hogy teljesen lekötí a hallgató figyelmét.”⁷⁴

A félig zsidó származás Márffy esetében tehát a Tanácsköztársaság leveréséig semmiképpen nem jelentett volna hátrányt. Azt követően azonban az óvatosság – különösen a harmincas évek második felétől – már indokolt lehetett.

A KUT KÖRÜL

A KUT tagjai és kiállítói között sok festő volt zsidó származású. Honnan tudható? Onnan, hogy akkoriban akadt újságíró, aki származásuk szerint vette lajstromba a társasághoz tartozó művészeket. A KUT elleni, nyíltan antiszemita támadás az első zsidótörvény elfogadása után nem váratott magára sokáig: 1938 októberében a *Magyarság* című lap Vigil néven publikáló szerzője tételes, nevekre lebontott statisztikával szolgál. Mindenekelőtt felhívja a figyelmet arra, hogy „a társaság gerincét a Nyolcok alkotják, akik a háború előtt a legszélső-

ségesebb művészi program diadalra jutása céljából egyesültek. Kiállításainak és programjuknak átütő sikerét annak köszönheték, hogy Párisból kiinduló nemzetközi zsidó szellemiséget igyekeztek beoltni a fiatal magyar művészetbe. A nyolc művészből hat zsidó (Berény Róbert, Czigány Dezső, Czóbel Béla, Orbán Dezső, Pór Bertalan, Tihanyi Lajos), kettő pedig liberális (Kernstok Károly, Márffy Ödön) érzelmű volt. Kiállításaikon vendégképpen szereplő három művész (Vedres Márk, Femes Beck Vilmos, Lesznai Anna) szintén a zsidó faj reprezentánsai. A háború szétszórta a Nyolcakat, de a kommunizmus után föllépő nemzeties korban szívós akarattal újra egyesültek. Ekkor már mind inkább jelentkező zsidó gazdasági megerősödés lehetővé tette, hogy az idegen faj szellemiségéért síkraszálló kis csapat hadsereget verbuváljon a progresszív irány uralomra jutásáért. A KUT ma már körülbelül száz megbízható és szellemileg együttérző taggal rendelkezik. Mellettük vannak és értük harcolnak a liberális napilapok, a művészettörténészek nagy része és a zsidó tőke. A művészetben a zsidó szellemiség és érzésvilág legerősebb bástyája a KUT, mely minden évben a behálózott fiatal művészekkel fölfrissítve reprezentatív kiállítás keretében áldoz a

Márffy és Csinszka az esküvőjük idején, 1920.
Petőfi Irodalmi Múzeum

nemzetközi zsidó géniusznak [...]. – A szerző ilyen előzmények után tér ki a KUT aktuális, évi nagy tárlatának származásbeli összetételére: – Egy rövid statisztika: 58 művész szerepel a kiállításon ezek közül *Amos Imre, Beck Ö. Fiilöp, Beck András, Berény Róbert, Bokros Birman Dezső, Bor Pál, Bródy né Pollatachek Lilly, Csorba Géza, Czigány Dezső, Czöbel Béla, Diener Dénes Rudolf, Fenyő György, Forgách-Hann Erzsébet, G. Beck Judit, Goldmann György, Gráber Margit, Jándi Dávid, Kádár Béla, Lesznai Anna, Modok Mária, Perlrott Csaba Vilmos, Schaár Erzsébet, Schubert Ernő, Sugár Andor, Vedres Márk és Vörös Géza*, tehát 26-an zsidók, *Bernáth Aurélnak, Deli Antalnak, Hincz Gyulának, Klie Zoltánnak, Kmetty Jánosnak és Vilt Tibornak* tehát összesen hatnak a felesége zsidó, a keresztények közül heten játszottak kisebb-nagyobb szerepet a kommunizmusban, akik közül *Kernstok Károly* nemcsak a Nemzeti Tanács tagja volt, hanem a legveszedelmesebb szabadkőművesek közé tartozott. [...] A magyar művészek zsidó képviselői a párisi melegágyban nőttek »nagygyá«, és innen hoztak haza meg-megújuló tömegekben egzotikus és soha nem látott virágokat. *Czöbel Béla*, kit műtörténészeink mint a magyar festészet fejlődésének egyik elmaradhatatlan láncszemét írták be a történelem lapjaira, a Szalon kiállításán is megör-

vendeztetett bennünket egy ilyen »mélyérzésű« képpel. Tájképeiben bármiként is igyekszik, nem tudja oly teljességgel kiélni a faji művészet lehetőségeit. *Berény Róbert* a zebegényi tartózkodás révén már vesztett makacs elméleteinek megkötöttségéből. Az elzsidósodott *Bernáth Aurél* a szellemi szublimáltak pózában álmodja újra a valóságot gerinctelen és csak színekben megjelenő képein. [...] *Márffy Ödönnél* a forma teljesen eltűnt, helyét a színek szőnyegszerűsége foglalja el. [...]»⁷⁵

Mint az uszító írásból kitűnik, „Vigil” alapos kutatást végzett, de Márffy Ödön esetében mégsem feltételezi a zsidó származást, jóllehet másoknál még a feleségekre is kiterjedt a figyelme. A *harmadik zsidótörvény*⁷⁶ utáni évben, 1942-ben a KUT-tal szembeni antiszemita támadások a Parlamentet is elérték, ahol a „*Képzőművészetben uralkodó idegen szellem kiirtása és a magyar művészet korszerű átszervezése*” címen⁷⁷ a Nemzeti Front színeiben megválasztott képviselő, Palló Imre interpellálta Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi minisztert. (Ugyanő egy héttel később Szerb Antal magyar irodalomtörténetének betiltásáért és máglyán való elégetéséért szállt síkra ugyanott.)

Ebben az esztendőben több hasonló szellemű írás illetve gúnyrajz is megjelent, az *Egyedül vagyunk*, a *Nemzetőr*, és a *Magyarság* hasábjain. Közülük csak egy, az utóbbiban publikált írásból idézünk, amelynek szerzője, Kampis János festő a KUT 1942-es, éves tárlata kapcsán háborog: „Már most megkérdezzük, vajjon kiké ez a kiállítás? A magyar nemzeté semmi esetre sem, ahhoz semmi köze, hanem annál több azokhoz, kik az egész Társaságból első helyen a kommunista-zsidó *Berény Róbertet* emelik ki, mint beérkezett nagy mestert. Az egész kiállításra legjellemzőbb darab az egyik oldalteremben látható elégülten vigyorgó kövér héber arcképe, ki szemmel láthatóan delektrálja magát a neki feltalált szellemi kosztón. A mi örömünk annál kisebb.”⁷⁸

Sajátos, de a legtöbbet támadott Berény Róbert később úgy emlékezett, hogy a német megszállásig alig éreztek valamit a körülöttük zajló eseményekből, a háború alatt is dolgozott,⁷⁹ és rendszeresen kiállított. A KUT utolsó tárlatára 1943-ban került sor, az egyesületet 1944 júliusában rendeletileg betiltották.⁸⁰

VÉSZKORSZAK

1944 áprilisában egy kisebb társaság látogatta meg Márffyt a kissvábhegyi műtermes villájában. Közöttük volt Gegesi Kiss Pál, a későbbi Európai Iskola főszervezője feleségével, a szobrászművész Forgács

Hann Erzsébettel, és az eseményt öt fotó is megörökítette. A szobrásznő neve már „Vigil” hat évvel korábbi listázásában is szerepelt, ami ekkorra már feljelentéssel volt egyenértékű, így Forgács Hann a nem sokkal korábban kihirdetett, 1944. évi 1240. M. E. számú, „a zsidók megkülönböztető jelzéséről” szóló kormányrendelet értelmében köteles volt sárga csillagot viselni, ahogy ez a fotókon is látszik.⁸¹ Vajon eszébe jutott-e Márffy-nak ezen a délutánon, hogy a rendelet rá is éppúgy vonatkozna, ha a hatóságok vagy a rosszakarói ismernék a titkát? Sőt, feltehetően a Szamóca utcai villáját sem tarthatta volna meg, és ebben az esetben ez a baráti találkozó egyáltalán nem is jöhetett volna ilyen formán létre?

Am 1945 februárjában aztán Márffy is menekülni kényszerült szép, budai otthonából. Az ostrom idején a pasaréti ferenceseknél talált menedéket a harcok elől. Az elhagyott házat a szovjet hadsereg katonái felforgatták, lakását kifosztották.⁸² „Műtermekben az oroszok istállót rendeztek be, a rajzokkal fűtöttek” – mesélte később Márffy.⁸³ De ennél is nagyobb tragédia érte, amelyről a háború után Berda József költőnek írt levelében így számolt be: „Kedves Öregem! Immár negyedik helyre költöztem, mióta elkezdődött Buda ostroma. [...] Engem sok szerencsétlenség ért. Elvesztettem legjobb emberemet, barátnőmet, a kit legjobban szerettem, a nyilasok megölték. Ezekután házam sorsa már kevésbé érdekelt. Gránát találat, teljes, 100 %-os kifosztás, egyetlen ruhában menekülés stb. stb. ami mindnyájunkkal megtörtént. Ezenfelül műtermekben istálló volt, még most se tudok bemenni a büdösségtől. Ez történt velem. Képzelheted idegállapotomat és kedvemet az élethez.”⁸⁴

Hogy vajon ki lehetett a szerencsétlen sorsú nő, egyelőre kiderítetlen számomra. Zolnay László, a második Márffy-kismonográfia szerzője, aki rövid ideig maga is a pasaréti ferenceseknél húzta meg magát, egy homályos mondatban utal rá, hogy tudott az esetről: „1944 őszén, a nyilas uralom idején, megrendítő egyéni csapás éri: elveszíti a hozzá legközelebb állók egyikét.”⁸⁵ A festő a második feleségének, Hacker Franciskának sem sokat mesélhetett róla. Az özvegy a történekekről mindössze a következőket tudta elmondani Kratochwill Mimi művészettörténésznek: „Csinszka 1934-ben (október) meghalt, utána egy tragikus szerelme volt [t. i. Márffy Ödönnek], egy zsidó nő, aki nála bújt, de 1944-ben valaki feljelentette, és a Dunába lőtték. Irén vagy Ilona volt [a neve].”⁸⁶

Feltételezésem szerint ő lehet az a fekete kalapos nő, akit a Gegesi Kissékkal készült két fénykép a festő mellett örökített meg. Nem visel sárga csilla-

got, de ha valóban ő az, és bujkált – ami egybevágna Hacker Franciska tanúságával –, ez érthető. Márffy negyvenes években készült néhány intímebb hangulatú festményén, rajzán látható nőalak is talán az ő emlékét őrzi.

Mára már alig kideríthető, hogy Márffy Ödön személyes titkaiból mit ismert környezete. Második feleségének például volt-e tudomása a festő származásáról? Kratochwill Mimi, aki özvegy Márffy-néval bizalmas kapcsolatban állt, sosem hallott célzást tőle ilyesmire.⁸⁷ A barát és festőtárs Berény Róbert jellemzése – amit Márffy Ödön hetvenedik születésnapjára írt – mindenestre pontosnak tűnik: „[...] Megbízható fegyvertárs volt, s jó kolléga is. Amivel nem ellenkezik, hogy boldogulásának, mint ahogy tehetségének is jó sáfárja volt. De nem tülekedett, s a hiúság nem ragadta el soha. [...] Könnyed festő, s mégsem könnyed ember. Bátor festő, s mégsem bátor ember. Az életben nem kockáztat. Mindenekelőtt pedig szerény, holott kezdő festő kora óta a siker el nem hagyta. Ugyan minden művész olyan helyzetbe is kerül élete folyamán, amelyben méltatlannak érzi a szerepét. A sors talán őt sem kímélte meg ettől. De sohasem panaszkodott. Csendes volt inkább és kicsit zárkózott. S mert gyanakvás nem férközött belé, bizakodó volt – derülátó.”⁸⁸

JEGYZETEK

- ¹ *Pesti Napló*, 1938. május 5.; *Népszava*, 1938. május 5. 14.
- ² Az esetet részletesebben ld. Rockenbauer Zoltán: *Márffy. Élelműkatalógus*. Budapest–Párizs: Maklár Artworks, 2006. [A továbbiakban: ROCKENBAUER 1906.] 79–80.
- ³ A kérdésről ld. Itóka [Böloni Györgyné]: „Szenvedések könyve.” In: *Itóka: Ady Párizsban*. Szerk. vál.: Robotos Imre. Bukarest, Kriterion, 1977. 81–157.; valamint: Csinszka 1920 nyarán kelt leveleit Böloni Györgynek. OSZK Fond: 127/149.
- ⁴ Bálint Lajos: *Ecset és véő*. Budapest. Szépirodalmi, 1973. 155.
- ⁵ Pátzay Pál: *Márffy Ödön*. Berlin, Paul Gordon Verlag, é. n. [1928], 3.
- ⁶ Molnár Antal: *Magamról, másokról*. Budapest, Gondolat, 1974. 98–99.
- ⁷ *Magyarország tisztí cím- és névtára. 5. évfolyam*. Budapest, OMKSH, 1986. 294.
- ⁸ *Magyarország tisztí cím- és névtára. 50. évfolyam*. Budapest, OMKSH, 1912. 337.
- ⁹ Az anyakönyvben mindkét névváltozat előfordul.
- ¹⁰ *Kereszteltek Anyakönyve Szentistvánváros, Budapest, 1890*. 480. lapszám., digitalizált fotó: Magyar Nemzeti Levéltár. HU MN OL A0064 0582.jpg

- ¹¹ *Kereszteltek Anyakönyve Szentistvánváros, Budapest, 1890.* 482. lapszám., digitalizált fotó: Magyar Nemzeti Levéltár. HU MN OL A0064 0584.jpg
- ¹² *Magyarország tiszti cím- és névtára. 9. évfolyam.* Budapest, OMKSH, 1890. 324
- ¹³ Petrzik Jánosné szül. Páchl Róza úrnő gyászjelentésének digitalizált fotója elérhető a világhálón: *Hungary Funeral Notices, 1840-1990.*
<https://familysearch.org/search/collection/1542666?collectionNameFilter=false>
- ¹⁴ Ld. *Kereszteltek Anyakönyve Szentistvánváros Budapest, 1890.* 482. lapszám.
- ¹⁵ Ld. Magyarország tiszti cím- és névtára éves köteteit.
- ¹⁶ *Magyar Katolikus Lexikon.* Szerk. Diós István. Budapest, Szent István Társulat, 1993–2014.: VIII. k. (2003). 611.
- ¹⁷ Márfy Oszkár gyászjelentését ld. *Hungary Funeral Notices, 1840-1990.*
- ¹⁸ A kérdésről ld.: Erdei Gyöngyi: *Múpártolói Budapest. 1875-1953.* Budapest, Városháza, 2003. 110–121.; ROCKENBAUER 1906. 11–13, 41–42.
- ¹⁹ Márfy Ödön mindkét gyászjelentését ld. *Hungary Funeral Notices, 1840-1990.*
- ²⁰ *Vasárnapi Újság.* 1915. 62. évf. 2. sz. Január 10. 34.
- ²¹ Mezei Jolánról ld. Márfy Károly [lexikon szócikk], *Magyar színművészeti lexikon: A magyar színháztudomány és drámairodalom enciklopédiája.* Szerk. Schöpflin Aladár., Budapest, Az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete. 1929–1931., III. k. 199.; Mezei Jolán vallási hovatartozására vonatkozó adatot ld.:
<http://leveltar.elte.hu/databasesnew.php?ekod=93>
- ²² Márfy Piroska gyászjelentését ld. *Hungary Funeral Notices, 1840-1990.*
- ²³ Márfy Piroska gyászjelentését ld. *Hungary Funeral Notices, 1840-1990.*
- ²⁴ Ld. Annuska portréi: ROCKENBAUER 2006. 259.; 262; 333.
- ²⁵ S. Nagy Katalin: „Van-e magyar zsidó képzőművészet?” *Múlt és Jövő,* 1996. 1. sz. [A továbbiakban: S. NAGY 1996.] 75–82.; Hernádi Miklós: *Zsidó írók és művészek a magyar progresszióban: 1860-1945.* Budapest, Noran Libro, 2010. [A továbbiakban: HERNADI 2010.] 133–134; Molnos Péter: „A nyolcak mögött. Az új magyar festészet társadalmi bázisa.” In: *A Nyolcak.* Szerk. Markója Csilla. Pécs, Janus Pannonius Múzeum, 2010. [A továbbiakban: MOLNOS 2010.] 90–103.
- ²⁶ S. NAGY 1996. 80.
- ²⁷ Budapest Fővárosi Levéltár. HU_BFL_VI_502_d_Vker-AFR_1904_2_B_06_1: Berény Róbert érettségi anyakönyv, 1904.
- ²⁸ Berény Róbert kijelentkezési jegyzőkönyv, 1916. MNG Adattár. Ltsz.: 23306/I/1992. – Ezúton köszönöm meg Barki Gergelynek, hogy e dokumentumra, valamint Berény Róbert keresztlevelére felhívta a figyelmem, és mindkét másolatot a rendelkezésemre bocsátotta. R. Z.
- ²⁹ Berény Róbert keresztlevele: MNG Adattár. Ltsz.: 23306/I/1992. uo.
- ³⁰ A Berényre vonatkozó adatokat ld. Barki Gergely: *Berény Róbert.* Budapest, Kossuth kiadó – Magyar Nemzeti Galéria. 2014. [A továbbiakban: BARKI 2014/a] 74.; Czeizel Endre: *A magyar festőművész-géniuszok sorja.* [A továbbiakban CZEIZEL 2009.] Budapest, Galenius kiadó, 2009. 324–337.
- ³¹ Barki Gergely szóbeli közlése a Berény-rokonsággal való konzultációi alapján.
- ³² Kiküldte a magyar Képzőművészek és Iparművészek Országos Szövetsége valamint a Képzőművészeti Főiskola. Fotóját ld.: *Hungary Funeral Notices, 1840-1990.*
- ³³ CZEIZEL 2009. 256–271.; Rum Attila: *Czigány Dezső.* Budapest, [magánkiadás], 2004. [A továbbiakban: RUM 2004.]
- ³⁴ Horváth Béla interjúja Czigány Lászlóval. Kézirat, 1963. június 10. *Horváth Béla interjúi. [Kikérdezések. Kézirat, 1956-1965., 147 lap].* Horváth Béla-hagyaték. MTA MKI Adattár, ltsz.: MDK-C-I-217. [A továbbiakban: HORVÁTH B. 1956-1963.] 133.
- ³⁵ Ady Lajos: *Ady Endre.* Budapest, Amicus, 1923. 134.
- ³⁶ Kovalovszky Miklós: *Emlékezések Ady Endréről. III.* Budapest: Akadémiai–Zrínyi, 1987. 60.
- ³⁷ Horváth Béla: *Czigány Dezső Ady-képei.* Budapest, Magvető, 1977. 42–43.; RUM 2004. 44.
- ³⁸ *Párizstól pocsoltyavárosig. Bölöni György és Itóka levélnaplója 1906-1912.* Vál., jegyz., előszó Nagy Csaba, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2005. 46.
- ³⁹ CZEIZEL 2009. 257.
- ⁴⁰ Czöbel Béla születési bizonyítványának, valamint érettségi bizonyítványának fényképét közli: Kratochwill Mimi: *Czöbel Béla (1885-1976) élete és művészete.* Veszprém–Budapest, Magyar Képek, 2001. [A továbbiakban: KRATOCHWILL 2001.] 10–11. Czöbel Béla családi kapcsolatairól ld. még: CZEIZEL 2009. 272–279.
- ⁴¹ CZEIZEL 2009. 273.
- ⁴² Vö.: KRATOCHWILL 2001. 23.
- ⁴³ Barki Gergely: „Czöbel Párizstól Párizsig (1903–1925).” In: *Czöbel. Egy francia magyar.* Szerk. Barki Gergely, Bodonyi Emőke. Szentendre, Ferenczy Múzeum. 2014. [A továbbiakban BARKI 2014/b.] 152.; KRATOCHWILL 2001. 40–41.
- ⁴⁴ BARKI 2014/b. 97.
- ⁴⁵ Czöbel Béla és Modok Mária házassági levelének, valamint a Hatvani Ferenc részére kiállított mentesítő levelnek fotográfiáját közli KRATOCHWILL 2001. 42–43.
- ⁴⁶ A Művelődési Minisztérium, a Magyar Képzőművészek Szövetsége és a Képzőművészeti Alap által kiküldött gyászjelentést ld.: *Hungary Funeral Notices, 1840-1990.*
- ⁴⁷ Padányi Lajos: „Kernstok Károly és Nyergesújfalu.” In: Padányi Lajos: *Adalékok Nyergesújfalu helytörténetéhez.* Nyergesújfalu 2013. Helytörténeti olvasókönyv 8. 152.
- ⁴⁸ Horváth Béla interjúja Zádor Istvánnal, s.d. [1957 ?]. HORVÁTH B. 1956/1963. 36–37.

- ⁴⁹ Orbán Dezső kéziratosa levele Dévényi Ivánhoz. Sidney, é. n. [1968] június 16. MTA MKI Adattár, MKCS–C–I–159/1152.
- ⁵⁰ Horváth Béla interjúja Goda Gáborral, s.d. [1957 ?] HORVÁTH B. 1956-1963. 26-28.
- ⁵¹ Ld. Orbán Dezső kérdőívét. MTA MKI Adattár, ltsz.: MKCS–C–I–57/1112–1.
- ⁵² Budapest Fővárosi Levéltár. HU_BFL_VIII_41_b_erettsegi_1902_2_09_33: Österreicher Dezső érettségi anyakönyv, 1902.
- ⁵³ Emma Collerton: *The Three O's, Orban, Olsen e' Ogburn*. [Kiállítási katalógus]. Sidney, Orange Regional Gallery. 2013. 11.
- ⁵⁴ „Desiderius Orban: Paris” in 1906. *Quadrant*, 1973. szeptember. 40–43.; Interjú Orbán Dezső festőművésszel. Felvétel: 1980. június 14. Készítette: Siklós István. A BBC Magyar Adásának Hangarchívuma. Vágatlan nyersanyag. Magyar Rádió Hangarchívuma. Hangfelvétel.; Ld. még: Desiderius Orban: *What is art all about?* Melbourne, Hicks Smith, 1975.
- ⁵⁵ Vágó Csilla: „Pór Bertalan.” In: *A Nyolcak*. Szerk. Markója Csilla. Pécs, Janus Pannonius Múzeum, 2010. 362–381. [A továbbiakban: VÁGÓ 2010.] 362.
- ⁵⁶ Budapest Fővárosi Levéltár: HU_BFL_VI_502_d_Vker-*AFR_1899_2_A_05-06_21*: Pór Bertalan (Pollacsik Berczi) érettségi anyakönyv, 1899.
- ⁵⁷ VÁGO 2010. 364.
- ⁵⁸ Strémi József: „Picasso Pór Bertalanért.” *Népszabadság*, 1971. [Pontos dátum nélküli újságkivágás a Pór Bertalan örökösének tulajdonában.], 7. Ezúton köszönöm Farkas Pálnak, hogy a kivágat fotóját átadta nekem.
- ⁵⁹ Pór Bertalan temetéséről két gyászjelentést is küldtek. Egyrészt az állami és pártprotokoll, másrészt a szakmai szervezetek. A gyászjelentések fényképét ld. *Hungary Funeral Notices, 1840–1990*.
- ⁶⁰ Majoros Valéria Vanília: *Tibanyi Lajos. A művész és művészete*. Budapest, Monument-Art, 2004. [A továbbiakban: MAJOROS 2002.] 19–25.; CZEIZEL 2009. 298–311.
- ⁶¹ CZEIZEL 2009. 302.
- ⁶² MAJOROS 2002. 22.
- ⁶³ Tihanyi esetében, a *Cigánymadonna* metaforikus címadás, pusztán gyermekét a szoptató anya ábrázolásának tekinthető.
- ⁶⁴ *Szent János mennyei jelenésekről való könyve – Márffy Ödön kőrajzaival*. Budapest, Amicus, [1921].
- ⁶⁵ HERNÁDI 2010 134.
- ⁶⁶ Ferenczy Béni levele Wilde Ferencnek. Rózsahegy – érkezett: 1921. október 5-én. MNG Adattár, ltsz.: 20151.1979.14. Idézi: MOLNOS 2010. 90.
- ⁶⁷ MOLNOS 2010. 98.
- ⁶⁸ „Az utak elváltak”. *A magyar képzőművészet új utakat kereső törekvéseinek sajtóvisszhangja*. Szöveggyűjtemény. I–III. 1901–1914. Gyűjt., vál., szerk., előszó Tímár Árpád. Budapest–Pécs, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet–Janus Pannonius Múzeum, 2009.
- ⁶⁹ A kérdésről bővebben szólok: Rockenbauer Zoltán: *Apacsi művészet. Adyzmus a festészetben és a kubista Bartók (1900–1919)*. 136–172.
- ⁷⁰ MOLNOS 2010. 101.
- ⁷¹ S. NAGY 1996. 81.
- ⁷² Barki Gergely: „Berény Róbert az »apprenti fauve«”. Pasuth Krisztina – Szücs György (szerk.): *Magyar Vadak Párizstól Nagybányáig. 1904–1914*. Budapest: Magyar Nemzeti Galéria. 2006. 217–234 (229, 234).
- ⁷³ CZEIZEL 2009. 330.; MOLNOS 2010. 101–102.
- ⁷⁴ Berény Róbert: „A Thoman–Szigeti–Son trió.” *Nyugat*, 1913. 7. sz. (április 1.), 568.
- ⁷⁵ Vigil: „A KUT kiállítása.” *Magyarország*, 1938. október 30.
- ⁷⁶ 1941. évi XV. tc. A házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. tc. kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről. (Kihirdetve: 1941. augusztus 18.)
- ⁷⁷ Elhangzott az Országgyűlés képviselőházának 314. ülésén, 1942. november 25-én. L.: Az 1939. évi június hó 10-ére hirdett Országgyűlés képviselőházának naplója. 16. kötet. Bp.: Athaeneum, 1942. 251.
- ⁷⁸ Kampis János: „Amit a művészetben nem szabad. Glosszák a KUT kiállításáról.” *Magyarország*, 1942. november 8. 14.
- ⁷⁹ BARKI 2014/a
- ⁸⁰ Kopócsy Anna: *Képzőművészek Új Társasága. (1924–1950)*. Budapest, Corvina, 2015. 142–146.
- ⁸¹ A látogatásról készült négy fotográfiát ld.: *Gegei Kiss Pál műgyűjteménye*. Szerk.: Nagy András. Pécs, Janus Pannonius Múzeum, 2010. 52–53. Köszönöm Nagy Andrásnak, hogy a fotódokumentációt a rendelkezésemre bocsátotta.
- ⁸² Részletesebben ld. ROCKENBAUER 2006. 112–113.
- ⁸³ Horváth Béla interjúja Márffy Ödönrel, 1956. március 21. HORVÁTH B. 1956–1963. 1.
- ⁸⁴ Márffy Ödön levele Berda Józsefnek. 1945. május 1. MTA Kézirattár. Ms 6028/492
- ⁸⁵ Zolnay László: *Márffy*. Budapest, Corvina, 1966. 25.
- ⁸⁶ Márffy Ödönrel közlése. 1984. január 7. Kratochwill Mimi kéziratosa jegyzete.
- ⁸⁷ Kratochwill Mimi szóbeli közlése.
- ⁸⁸ Berény Róbert: „A hetvenéves Márffy Ödön.” *Magyar Művészet*, 1949. 1. sz. 24-27.

